

FRIKATÍVA /s/ je ve výchozím IE stavu izolovaná. Při individuaci IE jazyků se mění různými cestami. Je užitečné odlišit vývoj v jazycích kentumových a satemových : v prvních zůstává frikatíva izolována, ve druhých se ocitá v sousedství afrikát, či frikativ vzešlých z asibilace labiovelár.⁷

Pro řečtinu je příznačná cesta zániku /s/ > /h/ > ∅ na počátku slova i uvnitř mezi samohláskami ; zato na konci slova přežilo IE /s/ v řečtině až do dnešních dnů. Zároveň se zánikem starého IE /s/ se v řečtině objevuje nové náslovné /s/, fonologicky totožné, jiného původu : etyma slov tak běžných jako σίδηρος, σῦκον, σῶμα zůstávají záhadou, dialektální asibilace zájmena σὺ, σέ je zároveň průhledná i neobjasnitelná.

Latina uchovala výchozí IE stav s jedinou frikativou /s/. Ta se může morfologicky zdvojoovat, cf. /es-se/ > *esse*, či asimilovat, cf. /vel-se, fer-se/ > *velle, ferre*, ale též vyvolávat asimilaci, cf. /ad-sum/ > *assum* (nepovinné, vedle *adsum*). Nejnápadnějším změnou je pak rotacismus intervokalického /s/, cf. /laudā-se/ > *laudāre*.⁸ Přitom však latina nefonologizovala [z],⁹ aniž zavedla «tupou» frikativu /ʃ/.¹⁰

Stejně latinsko-románské jevy potkáváme ve vývoji jazyků germánských. Pragermánština /s/ uchovává co hlásku izolovanou, ke změnám dochází až později : skandinávské jazyky dokládají rotacismus, němčina s angličtinou znají druhotnou fonologizaci /s/ :: /z/, cf. *weisen* :: *weisen*, a zavedly [ʃ], druhotně též fonologizované, cf. *missen* :: *mischen*.¹¹

Satemová staroindičtina zachovává IE /s/ vlastně inverzně ke staré řečtině : na počátku i uvnitř slova zůstává, na konci oslabuje do [h], zvaného visarga, jež se udrží pouze na úplném konci věty, kdežto uvnitř věty zaniká dle složitých pravidel mezislovního sandhi (za jistých okolností dokonce podstupuje rotacismus). Visarga [h] se fonologicky neliší od /h/, které je střídnicí za IE /ǵ^h/. Na počátku i uvnitř slova se pak /s/ artikulačně přizpůsobuje následující hlásce, přičemž jeho výsledný alofon se může ztotožnit s frikativou, jež se stala fonémem co střídnice jiné IE hlásky.

Hovoří se o «tupení» /s/ > /ʃ/ po /i/, /u/, /r/, /k/ v satemových jazycích indoeiránských, slovanských i baltických. Nelze to však pojímat jako jeden společný proces. Praslovanské posuny /s/ představují jev slovanský. Postihuje jak původní IE /s/, tak slovanskou střidnici za /k̑/. Jde o proces progresivní v tom smyslu, že jej spouští předchozí souhlásky /r/, /k/ nebo předchozí samohlásky úzké, tedy *i*-ové a *u*-ové, a to různé délky, ale ovšem též samohlásky pocházející z diftongů zakončených na *i*, *u*. Zároveň jde o proces regresivní, neboť střidnicí je /ʃ/, následuje-li přední, a /x/ následuje-li zadní samohlásky, cf. slov. *myš-b* vs. lat. *mūs*, slov. *mux-a*, *blax-a* vs. lit. *mūs-ė*, *blus-à*. V baltických jazycích k progresivnímu «tupení» dochází pouze v litevštině, soustavně pro /rs/ > /rʃ/, cf. *mīr-št-a* vs. *gīm-st-a*,

⁷ Druhotně se v kentumovém jazyce může v blízkosti frikativy /s/ vyskytnout výsledek asibilace v pojetí 2°, e.g. afrikáta /c/ v chetitštině.

⁸ Rotacismus je tak výrazný rys latinského vývoje, že když v latinském slově potkáme jednoduché (nezdvojené) intervokalické /s/, hledáme pro ně zvláštní výklad, cf. *rīdeō* :: *rīsī* :: *rīsum*.

⁹ Italština stále uchovává latinský stav, kde [s] a [z] jsou alofony, francouzština fonologizovala /s/ :: /z/ vlastně až druhotně, e.g. *ils sont* /isõ/ :: /izõ/ *ils ont*.

¹⁰ Ta se objevuje až jednotlivých v románských jazycích, a to ještě různými cestami, e.g. palatalizací velár ve francouzštině (cf. n.5), či přehodnocením skupiny [skj] v italštině.

¹¹ Foném /ʃ/ vznikl přehodnocením [sk]. Angličtina zůstala při tom, němčina zavedla /ʃ/ analogicky v náslovných (a jenom náslovných!) skupinách /s/ + souhláska.